

КАЛІГРАМА ЯК ГРАФІЧНИЙ ВИЯВ МОВНОЇ ГРИ В ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПОСТМОДЕРНУ

У статті прокоментовано оновлення формально-змістових рівнів художньої парадигми в контексті українського постмодерного досвіду кінця XX – початку XXI ст., наголошено на трансформаціях, що відбуваються на мовному рівні поетичного текстотворення, для яких домінантним явищем є мовна гра. Подано приклади мовної гри на графічному рівні, що зумовлено переорієнтацією смислового навантаження поетичного дискурсу на формальне, виражене за допомогою віршів-каліграм.

Ключові слова: постмодернізм, мовна гра, графіка, вірш-каліграма.

Мартакова А. В. Каллиграмма как графическое выявление языковой игры в поэзии украинского постмодерна. *В статье прокомментировано обновление формально-смысловых уровней художественной парадигмы в контексте украинского постмодерного опыта конца XX – начала XXI ст., отмечены трансформации, которые происходят на языковом уровне поэтического текстообразования, для которых доминантным явлением выступает языковая игра. Представлены примеры языковой игры на графическом уровне, что обусловлено переориентацией смысловой нагрузки поэзии на формальное, которое выражается с помощью стихов-каллиграмм.*

Ключевые слова: постмодернизм, языковая игра, графика, стих-каллиграмма.

Martakova A. V. Caligrama as the graphical intense of the language game in the Ukrainian Postmodern poetry. *The renewal process on the formalistic and notional levels of the artistic paradigm in the Ukrainian Postmodern concept of the end of the XX – beginning of the XXI centuries is commented in the article, also it is noticed the transformations, which consist in the language poetry text creation level, where the language games are in the dominant condition. The attention of this article is concentrated on the visual postmodern poetry, particularly – on the caligrama.*

The object of the article is in the analyzing the graphical method of the language game realization as the dominant factor of the text creation, revealing of the functional intensity. The research material is based on the Ukrainian poets-visualists' poetry texts of the Postmodern period.

Because of the creation the wide literary and visual form, visual poetry combines verbal and graphical art, which makes the one unit in the visual poetry. The unique aspect of the language game realization is the caligrama. Caligrama – it's the poem, written in the form of the picture. Such caligrama poems are an innovative experiment, which transforms the format of the poetry.

Analyzing the graphical organization of the modern Ukrainian Postmodern poetry, we can make the conclusion, that the method of the figured content disposal in writing in the modern poetry increasing, that generate wider variety of the graphic methods of creating such kind of texts. The game, which is seen in the form organization method with a help of graphic, has its own context intensity and sens.

Key words: postmodernism, language game, graphic, caligrama poem.

Ревізія світоглядних засад наукового знання кінця XX - початку XXI століття зумовила помітну переорієнтацію дослідницької парадигми, що призвело до пошуку нових онтологічних векторів для створення суголосної часові картини світу й визначення в ній місця людини. Оновленим уявленням про світ і стала епоха постмодернізму. Варто зазначити, що феномен постмодерну, попри своє безпосереднє існування, достатньо суперечливий, що й пояснює відсутність його чіткого визначення. Певних змін зазнали всі

сфери мистецько-культурної парадигми, не стала винятком і поезія, окреслена в деяких джерелах як «нова». «Особливої деструкції в “новій поезії” зазнала традиція форми, а її руйнація компрометувала саму ідею форми і наголошувала на переосмисленні різнорівневих художніх засобів. Експериментаторство знову (після його апогею доби модернізму) стає провідним в естетичних шуканнях літературних шкіл і течій, які в постмодерному дискурсі тяжіють до злиття, синтезу, дифузій, утворюючи художньо-естетичний конгломерат. З огляду на це в західноєвропейській естетиці ставився наголос на кореляції та послідовних еволюційних зв'язках модернізму (зокрема авангардизму попередніх часів) і постмодернізму, а постмодерна естетика апріорі зумовлювалася існуванням модерних практик як їх подальша ревізія і трансформація» [6: 388].

Беручи до уваги вищезазначене, доцільним буде розглядати постмодерну ситуацію та її типові ознаки з урахуванням конкретного історичного контексту і в межах одного виду мистецтва. У поданій статті до лінгвістичного аналізу взято фрагменти української постмодерної поезії, зокрема ті форми й мовно-виражальні засоби створення постмодерного поетичного тексту, які виявилися домінантними для контексту кінця ХХ – початку ХХІ ст. Одним із таких актуальних засобів творення поетичного тексту на всіх рівнях його організації стала мовна гра - явище багатоаспектне й складне, з давньою історією виникнення й осмислення. Основою всіх пошуків та пояснень цього феномену є принцип гри, який був елементом створення поетичних текстів ще в добу античності й простежувався в тому чи тому вигляді в різних епохах і до постмодерної доби. Постмодерна ж практика найбільше зреалізувала цей принцип, тотально орієнтуючись на ігровий компонент, тому і явище мовної гри стає провідним і актуальним засобом творення поетичного тексту сучасності.

«Настанова на мовну гру, що трактується як сукупність ігрових маніпуляцій з лексичними, граматичними, фонетичними ресурсами мови, – коментує С.В. Жигун, – реалізується з тією метою, щоб кваліфікований читач отримав естетичне задоволення від тексту» [2: 7]. Удосконалення ігрових маніпуляцій у художній практиці сприяло посиленню ролі мовної гри, репрезентованою саме на графічному рівні організації української постмодерної поезії. «Останнім часом через функційне послаблення ритмічного, інтонаційного, фонетичного рівнів значно зростає роль елементів графічного рівня в поетичних творах» [5: 70–71]. Увага поданої розвідки сконцентрована на візуальній поезії постмодерну, а точніше – каліграмі, де простежується наявність ігрового елементу на рівні графічної та змістової організації тексту.

Метою поданої статті є аналіз графічних засобів реалізації мовної гри як домінантного текстотвірного чинника, виявлення її функційного навантаження. Матеріалом для дослідження стали поетичні тексти українських поетів-візуалів періоду постмодерну.

До мовознавців, чії праці присвячені вивченню елементів графіки, належать С. С. Аверінцев, І. Г. Бабенко, Н. С. Болотнова, О. О. Вялікова, М. І. Гаспаров, В. М. Жирмунський, А. П. Журавльов, Ю. В. Казарін,

Ю. М. Караулов, І. І. Ковтунова, Е. В. Кузнецова, Д. С. Ліхачов, Ю. М. Лотман, Л. М. Мурзін, М. В. Панов, Д. О. Суховій, В. І. Чепурних, Л. П. Якубинський. Серед українських дослідників виділяємо М. А. Жовтобрюха, В. В. Корольову, А. К. Мойсієнка, Т. Назаренко, М. О. Сороку, Н. Я. Тишківську. Однак лінгвістичних досліджень щодо графічного оформлення сучасної української зорової поезії, а надто каліграм, дещо бракує, що й зумовлює наукову потребу запропонованої розвідки. Отже, вивчення графічного оформлення текстів-каліграм є перспективним і відповідає сучасним тенденціям розвитку лінгвістичної науки.

Завдяки створенню широкого словесно-зорового образу, візуальна поезія вдало поєднує в собі словесне та графічне мистецтво оформлення тексту, які не можуть існувати окремо. За визначенням М.О. Сороки, текстовий символ є «елементом зорового образу завдяки специфічному його розташуванню в зображенні чи в об'єкті» [4: 397].

Сучасні поети-візуалісти тонко окреслюють форму грою, через яку пробивається імпульс, повідомлення, думка. Іронія, експериментаторство, гротеск – це основні засоби пізнання навколишнього світу, продекларовані епохою постмодернізму. «Поети-візуалісти другої половини ХХ – початку ХХІ століття виробляють принципово інше розуміння мови та зорового образу як засобів передачі поетичного повідомлення. Із зоровим навантаженням новий спосіб, навіть без знаків пунктуації та синтаксичних норм, цілком здатний до передачі ліричного повідомлення, звичайно, за умови зміни природи самого ліризму та засобів його відтворення. Відсутність синтаксичних зв'язків та деструкцію слова компенсують зорові якості текстів, які виступають як змістоформотворчі компоненти», – так коментує особливості художньої рецепції поетів-візуалістів Н. Поліщук [10]. Деякі поети, зокрема І. Іов, використовують нелінгвістичні знаки для створення поетичних текстів: нотні, математичні, емблеми, печатки, геометричні фігури тощо. Наприклад:

[3: 34].

[3: 8].

Основною метою автора візуальних віршів є передача змісту за допомогою зображення, де самі слова тексту можуть не нести особливого смислового навантаження. Ставка робиться на візуалізацію, першосприйняття тексту, образність та асоціативне мислення реципієнта [9].

Оригінальним і максимально індивідуалізованим аспектом реалізації мовної гри є вірші-каліграми. Каліграма – вірш, записаний у формі

малюнка. Слово «каліграма» створив французький поет Гійом Аполлінер, який частину своїх віршів виконував у вигляді малюнків, що складені зі слів і віршів на певну тему. Каліграма — це графічна загадка, яка стимулює образне (сенсорне) мислення, розвиває спостережливість і вміння концентруватися [8]. Вірші-каліграми є цілком незвичним експериментом, який трансформує поетичну форму. Означена поезія написана таким чином, що текст створює своєрідний малюнок, основною особливістю якого є розташування рядків речень поезії так, щоб обрис чи конфігурація тексту на папері прямо відтворювала в уяві читача явище чи форму предмета, про який йшлося у творі. Своєрідна гра з побудовою, розташуванням малих і великих літер, зміни шрифту і є тим явищем мовної гри на графічному рівні, який має на сьогодні дуже велику аудиторію шанувальників.

Епоха постмодернізму — це ще й епоха інноваційних технологій, які постійно розвиваються й вдосконалюються. Це дає змогу авторам віршів-каліграм використовувати для написання своїх текстів широченну базу оновлених та модернізованих конфігурацій. Таке багате підґрунтя для створення сучасних текстів-каліграм дає можливість експериментувати, відповідаючи запитам молодшої аудиторії читачів, орієнтованих на нове й нестандартне. Одним з таких віршів є каліграма Івана Іова «Метелик», який демонструє використання оригінальних способів організації вірша, гри з формою, поєднуючи при цьому семантичне та естетичне поле сприйняття тексту реципієнтом. Наприклад:

[3: 90].

Цікавими є зразки віршів-каліграм українських поетів-сучасників Р. Мельникова, О. Коцарева та ін. Наприклад:

І
в
не-бо
Я
Щ
І
Р
К
А
весни

В
 П
 О
 В
 З
 Л
 А
 .
 .
 .

. [7: 28];

н й
 е а
 б р
 о к

затулився

мокрим

щитом [1: 167].

Говорячи про вірші-каліграми загалом, потрібно зазначити, що візуальний тип висловлювання (у вигляді форми, малюнка та ін.) становить нестандартний спосіб комунікації. Зображення, малюнок чи певна форма виконує функцію не просто яскравого, ілюстративного тла, а й пояснювальну функцію, тобто містить у собі змісти, які не висловлені вербально. Збільшена експресія, наголошення на певному посиленні, активація асоціативного ряду сприйняття читача – основна ігрова мета віршів-каліграм. Таким чином, завдяки кореляції із зображенням, словесна гра отримує додаткове смислове наповнення на металінгвістичному рівні.

Аналізуючи графічне оформлення сучасної української поезії постмодерну, можемо зробити висновок, що спосіб фігурної трансляції змісту на письмі в сучасній поезії зростає, що посилює зацікавленість цим видом поезії й зумовлює більш широкий спектр графічних способів побудови подібних текстів. Мовна гра, передана за допомогою графіки, об'єктивується на рівні форми й способах організації цієї форми, актуалізуючи певні сенси й естетичні інтенції автора, що й сприяє подальшому її вивченню.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Горобчук Богдан-Олег.** Цілодобово! : [поезії] / Богдан-Олег Горобчук, Павло Коробчук, Олег Коцарев. – К. : Факт, 2007. – 280 с. 2. **Жигун С. В.** Гра як художній прийом в епічному тексті (на матеріалі прози українських письменників 10–20-х років ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / С. В. Жигун. – К., 2009. – 22 с. 3. **Іов І.** Періодична система слів / І. Іов. – Хмельницький, 1997. – 126 с. 4. **Ковалів Ю. І.** Літературна енциклопедія : у 2 т. / Юрій Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с. 5. **Лотман Ю. М.** Аналіз поетического текста. Структура стиха / Ю. М. Лотман. – Л. : Просвещение, 1972. – 272 с. 6. **Маленко О. О.** Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : [монографія] / Олена Маленко. – Харків, 2010. – 488 с. 7. **Мельників Ростислав.** Полювання на оленя : [поезії] / Ростислав Мельників; [вступ. слово А. Кокотюхи; Післямова І. Оржицького; Іл. У.

Мельникової]. — К. : Смолоскип, 1996. — 66 с. 8. **Каліграма** // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0>. — Назва з екрану. — Дата звернення : 21.01.16. 9. **Мартакова А. В.** Каліграма як графічна іграма в поезії українського постмодерну [Електронний ресурс] / А. В. Мартакова. — Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fmolodyvcheny.in.ua%2Ffiles%2Fconf%2Ffil%2F08nov2015%2F07.pdf&name=07.pdf&lang=uk&c=56d2fc9124e0&page=1>. — Назва з екрану. — Дата звернення : 28.02.16. 10. **Поліщук Н. В.** Зорова поезія другої половини ХХ — початку ХХІ століття : «Періодична система слів» Івана Іова [Електронний ресурс] / Н. В. Поліщук. — Режим доступу : https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fjournals.khnu.km.ua%2Findex.php%2FAPFP%2Farticle%2Fview%2F60%2F_36&name=_36&lang=uk&c=56a259801517&page=1. — Назва з екрану. — Дата звернення : 21.01.16.

Мартакова Анна Валеріївна — аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

E-mail: ann_shemetenko@mail.ru
<http://orcid.org/0000-0003-3373-7706>

Martakova Anna Valeriyivna — Postgraduate Student at the Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv. Valentynivs'ka Str., 2.